

ЄДИНІ ПІДХОДИ ДО СТАНДАРТІВ ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУ В ЄВРОПІ ТА В УКРАЇНІ

UNIFORM APPROACHES TO THE STANDARDS OF CIVIL PROCEDURE IN EUROPE AND IN UKRAINE

Марчак А.Т., студентка I курсу магістратури
юридичного факультету

Навчально-науковий інститут права
Університету державної фіскальної служби України

Дяченко С.В., к.ю.н., доцент,
доцент кафедри цивільного права та процесу
Університет державної фіскальної служби України

Розуміння правової реальності в нинішніх умовах розвитку держави та державних інституцій, зокрема судово-правової системи, не є можливим без дослідження гармонізації цивільного процесу, яка є однією з найбільш актуальних тенденцій розвитку цивільного процесуального права в європейських країнах. У статті використано системний та структурний методи, а також методи наукового абстрагування та синтезу. Для України принципово в сучасних умовах розвитку суспільних відносин є орієнтація на глибинні зміни конституційного характеру в галузі правосуддя, що має істотно сприяти посиленню ефективності правосуддя та узгодженості процесуального законодавства. Фундаментальною умовою, яка зараз і в найближчій перспективі дедалі більше визначатиме розвиток процесуального права, є зближення структур національного цивільного процесуального права у зв'язку з глобалізацією, оскільки в сучасному світі національні підходи до здійснення правосуддя все частіше вимагають забезпечення загальних стандартів юридичної безпеки й розгляду справ при веденні транснаціонального бізнесу. У статті досліджено підходи до стандартів цивільного процесу в Європі, зокрема діяльність Європейського суду з прав людини. Досліджено Резолюцію Європейського парламенту, що включає рекомендації Комісії щодо спільних та мінімальних стандартів цивільного процесу в Європейському Союзі. Доведено, що фундаментальною основою, яка визначає і визначатиме розвиток цивільного процесуального права України, є зближення структур національного цивільного процесуального права та цивільного процесуального права країн Європи. Система балансу (стримування і протитяг) різних гілок влади та універсальність принципу верховенства права в цивільно-процесуальному вимірі, а також вплив Європейської конвенції з прав людини, зокрема конвенційних прав на справедливий судовий розгляд та ефективні засоби захисту, стають домінуючими і детермінують принципово новий підхід і масштаб доктринальних засад теоретичного дослідження сфери правосуддя в цивільних справах у структурно-функціональному аспекті реалізації судової влади.

Ключові слова: цивільний процес, цивільне судочинство, стандарти цивільного процесу, гармонізація, вирішення цивільних справ.

Understanding the legal reality in the current conditions of development of the state and state institutions, including the judicial system, is impossible without studying the harmonization of civil procedure, which is one of the most relevant trends in civil procedural law in European countries. The article used for Ukraine, in particular, the principle in the current conditions of development of public relations is the focus on profound changes in the constitutional nature of justice, which in general should significantly contribute to strengthening the efficiency of justice and consistency of procedural legislation. A fundamental condition that will now and in the near future increasingly determine the development of procedural law is the convergence of national civil procedural law in connection with globalization, as in today's world national approaches to justice increasingly require common standards of legal certainty and proceedings. in conducting transnational business. The article examines the approaches to the standards of civil procedure in Europe, namely the activities of the European Court of Human Rights. The European Parliament Resolution, which includes the Commission's recommendations on common and minimum standards of civil procedure in the European Union, has been examined. The article proved the fundamental basis that determines and will determine the development of civil procedural law of Ukraine is the convergence of the structures of national civil procedural law and civil procedural law of European countries. The system of balance (checks and balances) of different branches of government and the universality of the rule of law in the civil procedure dimension, as well as the impact of the ECHR, in particular, conventional rights on fair trial and effective remedies, become dominant and determine a fundamentally new approach and doctrinal basis theoretical study of the field of justice in civil cases in the structural and functional aspect of the implementation of the judiciary.

Key words: civil proceedings, civil proceedings, standards of civil proceedings, harmonization, and resolution of civil cases.

Вступ. Наразі, коли глобалізація стала чи не головною ознакою цивілізаційного розвитку, поступово зникають релігійні, етнічні та інші кордони й уможливується встановлення найрізноманітніших контактів і зв'язків між людьми (незалежно від національної приналежності, громадянства, місця проживання або інших обставин та умов), питання уніфікації стандартів цивільного процесу набувають дедалі більшої значущості. Транснаціональне поглиблення зв'язків між громадянами та органами різних держав, активна взаємодія між ними зумовлюють необхідність детальнішого та чіткішого регулювання правовідносин як на національному, так і на наднаціональному рівнях. Тенденції до зближення цивільного процесу та подолання відмінностей, що існують у національному законодавстві різних країн, актуальні не тільки для держав-членів Європейського Союзу (далі – ЄС). Реформа судової влади та судочинства в Україні спрямована на підвищення рівня захисту прав і запровадження європейських та загальносвітових стандартів цивільного правосуддя. Україна зайняла активну та визначену зовнішньополітичну

позицію, що яскраво підтверджено численними міжнародними договорами, включаючи Угоду про асоціацію між, з одного боку, Україною, а з іншого – ЄС, європейським співтовариством з атомної енергії і їх державами-членами, однією з цілей якої визначено «посилення співробітництва у сфері юстиції, свободи та безпеки з метою забезпечення верховенства права та поваги до прав людини й основоположних свобод» [1]. Отже, одним із перших завдань, спрямованих на виконання цієї Угоди, мають стати гармонізація законодавства й адаптування цивільного процесу в Україні до досвіду країн ЄС. Долучитися до євроінтеграційних процесів Україна не зможе без встановлення ефективної правової системи, яка гарантує захист порушених прав, свобод та інтересів та їх відновлення.

Матеріали та методи. Теоретико-правовий аналіз єдиних підходів до стандартів цивільного процесу в Європі та в Україні здійснювався В.В. Бонтлабом, Р.Ф. Гонгалом, І.О. Ізаровою, І.М. Яворською та іншими. Праці цих науковців покладено в основу нашого дослідження. Варто зазначити, що в статті використано такі методи: системний

та структурний (при розкритті особливостей правових засад уніфікації цивільного процесу в рамках ЄС), наукового абстрагування та синтезу (для розкриття напрямів стандартизації цивільного процесу в Україні з урахуванням досвіду ЄС).

Результати дослідження. Безпосередньо початок глобалізації у сфері цивільного судочинства варто пов'язувати з інтернаціоналізацією норм Декларації прав людини та громадянина, розробленням на її підставі та затвердженням на рівні європейського регіону Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод (далі – ЄКПЛ) [2], п. 1 ст. 6 якої закріплено, що кожен при визначенні його цивільних прав та обов'язків або при розгляді будь-якого кримінального обвинувачення, висунутого проти нього, має право на справедливий публічний розгляд справи в розумний строк незалежним і неупередженим судом, створеним на підставі закону, тобто було запроваджено концепт справедливого судочинства. У подальшому наведене право в тій чи іншій інтерпретації буде закріплено в ч. 1 ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, затвердженого резолюцією Генеральної асамблеї ООН 2200А (XXI) від 16.12.1966 р. [3], п. 1, 5 ст. 8 Американської конвенції про права людини 1969 р. [4], п. 1 ст. 7 Африканської хартії прав людини та народів 1981 р. [5], ст. 47 Хартії ЄС про основні права, підписаної Європейським парламентом, Радою ЄС та Європейською комісією 07.12.2000 р. [6].

Однак вирішальне значення для утвердження концепту справедливого судового розгляду мало не лише ухвалення ЄКПЛ, а й створення та подальша діяльність Європейського Суду з прав людини (далі – ЄСПЛ), який є єдиним органом, уповноваженим тлумачити норми Конвенції, й рішення якого є обов'язковими при розумінні її змісту, при цьому не лише для сторін у справі (ст. 46 ЄКПЛ), а й для інших держав-учасниць Конвенції, які навіть ратифікували її пізніше ухвалення відповідного рішення. Саме в результаті його діяльності текст ЄКПЛ втратив самодостатнє значення і перетворився на один із головних елементів ширшої системи зобов'язань держав [7, с. 48], право на справедливий судовий розгляд набуло уніфікованого характеру та почало розглядатися як певний стандарт відправлення правосуддя, дотримання якого є обов'язковим для всіх країн, що ратифікували ЄКПЛ.

Зазначимо, що основоположні засади верховенства права, права особи на судовий захист є невід'ємними гарантіями європейських стандартів правосуддя й об'єднують усі держави-члени ЄС та країни, що ратифікували ЄКПЛ. Корені основних положень ст. 6 сягають римського права й відображають спільні ідеї та уявлення про справедливе правосуддя, що забезпечило сталий фундамент для гармонізації цивільного процесу в державах-членах ЄС [8].

Надалі процеси інтернаціоналізації сфери цивільного судочинства тільки посилювались. Варто зазначити, що цьому сприяла діяльність різних установ. Так, у межах забезпечення можливості вільного доступу осіб до правосуддя особливу роль відігравав ЄСПЛ. Останній у своєму рішенні в справі *Golder v. United Kingdom* уперше в 1975 р. вказав, що було б неприпустимо, аби ст. 6 (п. 1) Конвенції містила детальний опис гарантій, що надаються сторонам у цивільних справах, і не захищала б насамперед те, що дає можливість практично користуватися такими гарантіями, – доступ до суду. Такі характеристики процесу, як справедливість, публічність, динамізм, утрачають сенс, якщо немає самого судового розгляду [9]. В іншому рішенні *Airey v. Ireland* в 1979 р. ЄСПЛ наголосив, що фактичні перешкоди можуть порушувати Конвенцію так само, як і юридичні, й указав, що Конвенція спрямована на те, щоб гарантувати не теоретичні або ілюзорні права, а права, які є ефективними і які застосовуються на практиці [10].

Тобто, як слушно зазначено в літературі, держави-учасниці ЄКПЛ зобов'язані створювати достатні й опти-

мальні умови щодо забезпечення доступності правосуддя як загальновизнаного міжнародного стандарту справедливого судочинства [11]. Його недотримання має наслідком покладення обов'язку сплати справедливої сатисфакції на користь потерпілої сторони (ст. 41 ЄКПЛ), тобто застосування негативних наслідків до країни-порушниці. Крім того, особливо варто наголосити на те, що з 2004 р. ЄСПЛ почав ухвалювати так звані «пілотні рішення», які стосуються не вирішеної структурної або системної проблеми держави-учасниці Конвенції і які спонукають ту чи іншу державу до вживання відповідних заходів загального характеру щодо їх подолання. Тобто держави мають не лише виконати рішення ЄСПЛ, а і внести відповідні зміни до порядку відправлення правосуддя на національному рівні.

У 1987 р. ЄС було створено групу вчених із представників країн-членів ЄС, яку очолив М. Сторм, для розроблення Єдиного модельного кодексу держав-членів ЄС. Створення цієї групи та розроблення проекту останнім чином були пов'язані з тим, що доти окреслена проблема в науковому середовищі обговорювалася досить активно. У 1994 р. група підготувала Фінальний звіт зі зближення процесуального права ЄС, який складається з кількох частин: передмови, основного звіту та звіту робочої групи. Завдяки порівняльному дослідженню різних систем процесуального права робоча група змогла визначити подібне та відмінне, що надало можливість запропонувати 14 найперспективніших для подальшої апроксимації питань. Майже всі запропоновані у Фінальному звіті ідеї для подальшого зближення стали основою для законодавчих ініціатив ЄС [12, с. 27–38]. Як наслідок, було затверджено низку регламентів: Регламент Ради ЄС № 2201/2003 від 27.11.2003 р. про юрисдикцію, визнання та виконання судових рішень у сімейних справах та справах щодо відповідальності батьків за дітей; Регламент Європейського Парламенту і Ради ЄС від 21.04.2004 р. № 805/2004 про введення Європейського виконавчого листа для безспірних вимог; Регламент Європейського парламенту і Ради ЄС від 12.12.2006 р. № 1896/2006 про Європейський порядок видання судового наказу про сплату; Регламент Європейського парламенту і Ради ЄС від 12.12.2012 р. № 1215/2012 про юрисдикцію, визнання та виконання судових рішень у цивільних комерційних справах тощо [11].

Цікаво, що власне ідеологи концепції цивільного процесу ЄС висловлюються досить стримано стосовно результатів реалізації проекту зближення. Так, М. Сторм зазначив, що комісія сформулювала низку правил, спрямованих на погодження правил усередині ЄС. Найважливішим результатом доповіді групи щодо зближення, безсумнівно, стало загальне розуміння того, що на рівні ЄС має бути створена загальна юрисдикція для вирішення цивільних справ. Відповідно, у цьому напрямі було затверджено низку актів ЄС. Проте, на його думку, у політичних діячів ЄС немає розуміння того, як надати погоджений набір загальних процесуальних норм для ЄС [13, с. 20]. Однак у подальших спробах гармонізувати цивільний процес у Європі доцільно, як і раніше, спиратися на поглиблене розуміння доступу до правосуддя, оскільки тенденція до гармонізації процесуального законодавства є незворотною. Водночас гармонізація законодавства має ґрунтуватися на горизонтальній гармонізації замість вертикальної, при цьому необхідно зробити чіткий вибір стосовно взаємодії цивільного процесу ЄС із національними цивільними процедурами. Натомість Х.Е. Крамер і С.Х. ван Рее звертають увагу на такі проблемні питання, як політичні основи подальшої гармонізації цивільного процесу, виходячи з того, що на цей момент правовою підставою гармонізації цивільного процесу ЄС є ст. 81 Договору щодо функціонування ЄС. На думку цих дослідників, у сучасних умовах найважливішою є проблема секторального підходу при формуванні політики гармонізації та забезпечення доступності правосуддя, хоча останній

обмежується можливістю поширення в універсалізації доступності правосуддя [14, с. 39–63; 15, с. 121–139].

У липні 2017 р. ухвалено Резолюцію Європейського Парламенту, що включає рекомендації Комісії щодо спільних мінімальних стандартів цивільного процесу в ЄС (2015/2084(INL)) [16]. Поняття «спільні мінімальні стандарти цивільного процесу» – вперше запропонований термін на рівні актів права ЄС, хоча питання наближення цивільного процесуального законодавства, як нами було зазначено, розглядалося доволі давно.

У Доповіді, що містить рекомендації Комісії щодо спільних мінімальних стандартів цивільного процесу в ЄС, підготовлений Комітетом із правових питань, від 6 червня 2017 р., зазначено, що запропонована Директива не впливає ні на судову організацію держав-членів, ні на основні характеристики способів регулювання судового процесу, але сприяє запровадженню єдиних підходів, оскільки національні правила цивільного процесу держав-членів значно відрізняються; ці відмінності часто стосуються основних процесуальних принципів та гарантій, що впливає на взаємну довіру та довіру між судовими органами різних держав [17, с. 56].

Варто зазначити, що Україна як член Ради Європи є повноправним членом спільноти європейських держав, поділяє загальноєвропейські цінності та визнає рішення Європейського суду з прав людини. Реформування цивільного судочинства, певний етап якого було завершено ухваленням Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України) [18] в новій редакції, спрямовано на європеїзацію та модернізацію розгляду та вирішення цивільних справ у судах. Так, було введено поняття «розумний строк» цивільного судочинства. Уважаємо, що чинний ЦПК України в цій частині є найбільш прогресивним та сучасним, оскільки закріплення цього принципу цивільного судочинства у положеннях надало йому статусності та акцентованого застосування під час розгляду цивільних справ. Практичність застосування цього принципу є визначальною та першочерговою. Водночас дослідження результативності такого принципу, формальне його закріплення стає вторинним. Формальне закріплення темпорального принципу цивільного судочинства є за своїм змістом дещо вужчим порівняно з фактичним його значенням. Уважаємо, що фактичне закріплення відповідних процесуальних принципів безпосередньо впливає на цивільні процесуальні правовідносини та є їх регулятором. Водночас натепер законодавець «пішов» ще далі, визначивши в ст. 121 ЦПК України, що суд має встановлювати розумні строки для вчинення процесуальних дій. При цьому строк є розумним, якщо він передбачає час, достатній (з урахуванням обставин справи) для вчинення процесуальної дії, та відповідає завданню цивільного судочинства. Таким чином, зазначений темпоральний принцип цивільного судочинства, як

бачимо, містить додаткову правову норму, яка дозволяє вести мову про його процесуальний зміст, тим самим не тільки забезпечуючи підґрунтя для теоретичного вивчення, а й зумовлюючи його безпосереднє практичне застосування учасниками судового провадження.

Не можна не вказати на важливість ухвалення Закону України «Про забезпечення права на справедливий суд», положеннями якого було розширено повноваження Верховного Суду України, який має право перегляду судових рішень із метою забезпечення єдності судової практики та відповідності міжнародним стандартам цивільного правосуддя [19].

Обговорення або дискусія. Деякі дослідники проблем гармонізації цивільного процесу ЄС в аспекті законодавчої діяльності її органів стверджують, що цим досягнутий універсалізм системи процесуальних правил ЄС, а система цивільного процесуального законодавства має ієрархічну структуру, конструкцію, а також внутрішню єдність [7, с. 65, 12, с. 104–105]. Однак, на наш погляд, такі уявлення про ієрархічну побудову теоретичної моделі цивільного процесуального законодавства та припущення щодо теоретичної та практичної можливості запровадження єдиних підстав для здійснення судочинства з метою уникнення фрагментарних і безсистемних змін європейського цивільного процесуального права є спірними. До того ж прихильники вказаного підходу допускають, що цивільний процес ЄС, як і європейське цивільне процесуальне право, є частиною міжнародного цивільного процесу. Такі судження принципово суперечать природі цивільного процесу ЄС як частині інтеграційного права й інтеграційного правопорядку ЄС. Зазначена теза потребує подальшого дослідження в межах аналізу єдиних підходів до стандартів цивільного процесу в ЄС.

Висновки. Виходячи з наведеного в статті, вважаємо, що можна зробити такий висновок. Глобалізація у сфері цивільного судочинства має похідний від загальних глобалізаційних процесів характер. Вона виявляється у створенні наднаціональної правової процесуальної системи, що є наслідком висхідної інтернаціоналізації процесуальних механізмів та її подальшої взаємодії з національними системами судочинства на умовах низхідної інтернаціоналізації. Особливість та роль глобалізації полягає в уніфікації судових процедур розгляду цивільних справ із метою забезпечення їх ефективності, а також гармонізації процесуального законодавства у межах ЄС. Грунтуючись на вищесказаному, можна стверджувати, що вступ України до Ради Європи зумовив сильний і, як видається, позитивний вплив, що призвів до законодавчого вдосконалення цивільного судочинства. Україні як невідокремленій частині Європи у світлі майбутнього членства в ЄС варто запозичувати передовий досвід, не втрачаючи при цьому переваг національного підходу до вирішення цивільних справ.

ЛІТЕРАТУРА

1. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011 (дата звернення: 05.11.2020).
2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р., ратифікована Законом України від 17 липня 1997 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 05.11.2020).
3. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права від 16.12.1966 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення: 05.11.2020).
4. Американская конвенция о правах человека. URL: http://www.concourt.am/hr/rus/un/6_3.htm (дата звернення: 05.11.2020).
5. Африканская хартия прав человека и народов. URL: http://www.concourt.am/hr/rus/un/6_4.htm (дата звернення: 05.11.2020).
6. Хартія Європейського Союзу про основні права від 07.12.2000. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_524#Text (дата звернення: 05.11.2020).
7. Актуальні питання цивільного судочинства у світлі судової реформи в Україні : монографія / за заг. ред. Н.Ю. Голубевої; НУ ОЮА. Одеса : Юридична література, 2017. 212 с.
8. Бонтлаб В.В. Поняття та ознаки міжнародних стандартів цивільного судочинства в умовах сьогодення. URL: <https://lj.oa.edu.ua/articles/2015/n1/15bvuvus.pdf> (дата звернення: 05.11.2020).
9. Golder v. The United Kingdom, no. 4451/70, 21 February 1975, Series A no. 18. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng/?i=001-57496> (дата звернення: 05.11.2020).
10. Airey v. Ireland, 9 October 1979, 6289/73, § 24, Series A no. 32. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng/?i=001-57420> (дата звернення: 05.11.2020).

11. Яворська І.М. Значення практики суду Європейського Союзу у процесі гармонізації законодавства України з правом ЄС. URL: http://www2.lvduvs.edu.ua/documents_pdf/visnyky/nvsv/01_2010/yimpys.pdf (дата звернення: 05.11.2020).
12. Ізарова І.О. Теоретичні засади цивільного процесу Європейського Союзу : монографія. Київ : ВД «Дакор», 2015. 336 с.
13. Гражданский процесс в межкультурном диалоге: евразийский контекст: Всемирная конференция Международной ассоциации процессуального права (г. Москва, Россия, 18–21 сентября 2012 г.) : сб. докладов ; под ред. д-ра юрид. наук Д.Я. Малешина ; Международная ассоциация процессуального права. Москва : Статут, 2012. 720 с.
14. Rhee C. Harmonization of Civil Procedure: an Historical and Comparative Perspective. *Civil Procedure in a Globalizing World* / Edited by X.E. Kramer, C.H. van Rhee. Springer, 2012. P. 39–63.
15. Kramer X. Harmonization of Civil procedure and the Interaction with Private International Law. *Civil Procedure in a Globalizing World* / Edited by X.E. Kramer, C.H. van Rhee. Springer, 2012. P. 121–139.
16. European Parliament resolution of 4 July 2017 with recommendations to the Commission on common minimum standards of civil procedure in the European Union. URL: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+TA+P8-TA-2017-0282+0+DOC+XML+V0//EN&language=EN>. (дата звернення: 05.11.2020).
17. Ізарова І.О. Спільні стандарти цивільного процесу в ЄС: загальна характеристика та перспективи реалізації. *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки*. 2018. Т. 1. С. 55–61.
18. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18.03.2004 р. № 1618-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 40–41, 42. Ст. 492.
19. Про забезпечення права на справедливий суд : Закон України від 12.02.2015 р. № 192-VIII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/192-19#Text> (дата звернення: 05.11.2020).